

LIBERALISERINGEN AV NORGE – «DEN NORSKE MODELLEN» OG DENS FORUTSETNINGER

Klassekamp, kompromiss og nasjonalstat

I debatten på venstresida i Norge på det turbulente 1970-tallet stod motsetningen mellom klassekamp og classesamarbeid sentralt i enkelte kretser for å forklare maktforholdene i samtiden og sosialismens vilkår, og da særlig sosialdemokratiets utvikling. Denne oppstillingen var selvsagt for enkel, til dels dogmatisk villedende. I stedet ble begrepet *klassekompromiss* lagt til grunn.¹ Maktforholdene mellom ulike klasser og interessegrupper kan ta ulike former, med åpne konflikter («klassekamper») i snevrere forstand) som det ene ytterpunktet, eller som mer eller mindre stabile, institusjonalserte forhold, der de tar karakter av et omfattende kompromiss med langsiktig innvirkning på hvordan samfunnet utvikler seg og danner nye institusjonalserte relasjoner og stadige omorganiseringer i statsforvaltningen. Klassekamp og classesamarbeid er derfor ikke to absolutte, uforenlige motsetninger. Classesamarbeidet er noe som foregår *i* klassekampen, ikke utenfor den. I en slik sammenheng kan korporatismen – det institusjonalserte samarbeidet mellom fagbevegelse, stat og arbeidskjøperne med Det norske arbeiderparti (DNA) som politisk formidler – betraktes som klassekompromissets organiserte form. Det særegne ved klassekompromisset i Norge er ikke bare at det hadde en reell massebasis gjennom fagbevegelsen og den store tilslutningen til sosialdemokratiet ved valgene til Stortinget og til kommune-styrene. Dette var også tilfelle i land som Danmark og ikke minst Sverige med «folkhemmet». Det norske kompromisset favnet i tillegg om de sysselsatte i primærnæringene og la grunnlag for en egen politisk økonomi i disse. Også på arbeidsgiversiden hadde kompromisset bred oppslutning. Alt dette bidro lenge til å holde de liberalistiske tendensene i norsk politikk i sjakk.

Artikkelen «Klassekompromiss i krise – en periode tar slutt» fra *Vardøger 11* (1981) mente å kunne påvise at det klassekompromisset som DNA i tett samhandling med LO hadde ledet utviklingen av, var begynt å smuldre opp. Prosessen tok til under Odvar Nordlis regjering 1976-81, med en begynnende liberalisering av kreditt- og boligpolitikken og en skattepolitikk som gradvis økte inntektsforskjellene i et slikt omfang at tariffoppgjørene under parolen om en «solidarisk lønnspolitikk» ikke lenger maktet å kompensere for dette. - I samme hefte skrev Ådne Cappelen følgende konklusjon på artikkelen om «Inntektspolitikken i Norge i etterkrigstiden»:

For LO's vedkommende har inntektspolitikken, eller retter sagt den solidariske lønnspolitikken stått sentralt i begrunnelsen av sentralisering og statlig innblanding i inntektsoppgjørene. Til tross for tjue år med solidarisk lønnspolitikk må vi si at inntektsforskjellene bare i liten grad har blitt fjernet via tariff tilleggene. *Skattesystemet spiller en mye større rolle i denne forbindelse.* Imidlertid synes ikke DNA's skattepolitikk for tiden å være innrettet på å minske inntektsforskjellene før skatt ytterligere, snarere tvert om. *Merkelig nok synes det å bli overlatt til partene ved (lønns-)oppjøret og markedet selv å rette på skjevheter som statens politikk skaper.* Vi tenker da spesielt på det skatteforslaget som (av DNA-regjeringen) ble presentert i nasjonalbudsjettet for 1981. *Men dette faller naturlig sammen med den ny-liberale vendingen i økonomisk politikk vi har fått de siste årene hvor markedets «velsignelser» synes å ha blitt så store.* Unntaket er imidlertid arbeidsmarkedet hvor noen liberalisme ikke blir betraktet som «adekvat».²

En liberalisering av arbeidsmarkedet var i 1980 altså ikke «adekvat» ifølge DNAs nasjonalbudsjett, ikke ennå. Ved stortingsvalget i 1977 hadde SV mistet 14 av sine 16 plasser fra valget i 1973. SV – «trusselen fra venstre» – var nøytralisert etter DNAs traume fra kampen om norsk medlemskap i EEC/EF. DNA hadde nå ryggen fri for en mer selvstendig politikk, men møtte snart presset fra en gryende høyrebølge det selv hadde åpnet for. Det sosialdemokratiske DNA nærmet seg vippepunktet mot en sosialliberal, etter hvert liberalistisk utvikling som modnet seg i løpet av 1980-årene (se Steinar Stjernøs og Arne Overreins artikler i dette heftet), og klargjorde det for en ny runde med søknad om medlemskap i det EF som var blitt EU i 1994.

Denne overgangen omkring 1980 skjedde i en periode da rekrutteringen til viktige tillitsverv i partiet lenge var blitt dreid bort fra læreprosessene og erfaringene fra arbeidet med fagorganisering. Kampene om posisjoner i forvaltningen lokalt og sentralt, forankringen i lønte stillinger i politikken og i de korporative relasjonene som følge av politikkenes profesjonalisering og økende korporatisme ble stadig viktigere som politisk formende erfaringer. Ikke minst styrket DNAs yrkespolitikere sine posisjoner jo mer partiet ble sugd opp av statsfunksjoner i Stortinget, i regjeringen, som ansatte i partiorganisasjonen og i de korporative kanalene. Industriarbeiderklassens innslag i partiorganisasjonen ble gradvis og tydelig *minkende* fra 1951 til 1971 – mens industriens andel av alle sysselsatte faktisk var *økende*.³ Når innslaget av de erfaringer som springer ut av industriens mer kollektive arbeidsliv og konflikter reduseres, øker innslaget av erfaringer fra et mer karriereorientert og individualisert arbeidsliv. Så alt før det politiske omslaget i DNA var blitt manifest i den etterfølgende perioden under Gro Harlem Brundtlands regjeringer, var de personalmessige, sosiale betingelsene i partiorganisasjonen for den ny-liberale dreiningen godt forberedt. Det liberale hegemoniet hadde i 1980 ennå ikke vist seg som lysende, dominant fenomen på den

ideologiske himmelen internasjonalt. Det skjedde for alvor først under Margaret Thatchers regime i Storbritannia etter en «prøveperiode» i Chile under Augusto Pinochets militærdiktatur der Milton Friedmans og Chicago-skolens versjon av liberalisme kunne bli praktisk politikk som følge av at fagbevegelsen var knust. For både fascisme og liberalisme forutsetter i praktisk politikk at fagbevegelsen – som organisert klassekraft – blir fjernet eller i det minste svekket for at deres (ellers ulike) utopier skal virkeliggjøres. Kapitalismen trives godt under begge disse to formene for politikk.

All historisk erfaring til nå viser at bare den form for politisk makt som kan organiseres innfor nasjonalstater, har maktet å balansere ulike klasseinteresser i varige kompromisser og derigjennom samordne utviklingen av «maktbalansemodellen» i kombinasjon med et parlamentarisk demokrati. Utviklingen av EU-prosessen illustrerer problemet: Med avnasjonaliseringen av den økonomiske politikken, hele tiden med støtte av sosialdemokratiene i alle EU-land, innsnevres mulighetene for breie politiske mobiliseringer til forsvar for velferdsstaten og dens økonomiske grunnlag i disse landene. Avnasjonalisering har vært *de facto* avdemokratisering. Fra omkring 1970 har nasjonalstatene i de fleste høyt utviklede kapitalistiske land gradvis mistet denne evnen til å organisere «sine» velferdsstater på en tilstrekkelig demokratisk måte. (Se Sven Røgerbergs artikkel). Det har forårsaket en økende legitimeringskrise med sviktende tillit til normalpolitikken. Krisetendensene i kapitalismen på 1970-tallet viste seg dessuten å bli mye mer langvarige enn det de fleste regjeringene og akademiske fagøkonomer var i stand til å forstå – eller ønsket å forstå. Ingen ansvarlig regjering eller mainstream fagøkonomi ved universitetene våget for alvor å forfølge tanken om at krisen kunne ha sine årsaker dypere ned i systemet, ikke bare i konjunkturerne, i «feilslått politikk» eller i «eksterne sjokk» som oljekrisen i 1973-74 i kjølvannet av Yuom Kippur-krigen. Gullalderen var uansett definitivt forbi og sosialdemokratiske regjeringer kom i økende grad i villrede. Deres politiske og ideologiske usikkerhet forplantet seg samtidig i fagbevegelsen gjennom den tette forbindelsen ledelsen i denne hadde til det ledende sjiktet i de sosialdemokratiske (regjerings-)partiene. Dette ble på sin side i økende grad ble rekruttert fra grupper med utdanning fra universitetene økonomiske og statsvitenskapelige institutter. Det åpnet terrenget for en mer liberalistisk politikk, «akademisk og vitenskapelig» begrunnet. Endringene i styrkeforholdene i samfunnet generelt får konsekvenser for hva som får status som sannheter i vitenskapene *om* dette samfunnet.

«Den norske modellen» og dobbeltkompromisset

Det historiske opphavet for det norske klassekompromisset ble til under DNA-regjeringen ledet av Johan Nygaardsvold. Hans regjeringsspolitikk skapte et *dobbeltkompromiss* fra 1935, et mellom «arbeid og kapital» og

samtidig et mellom «by og land». Denne *kombinasjonen* var, og er, unik i europeisk sammenheng. Det første kompromisset kom til uttrykk gjennom etablering av *hovedavtalen*. Det knesatte en alminnelig anerkjennelse av fagbevegelsens samfunnsmessig rolle – om enn motvillig i en del kretser.

De landsomfattende tariffavtalene om lønn og arbeidsvilkår fra begynnelsen på 1900-tallet var viktige forløpere til hovedavtalen. Det spesielle med denne type hovedavtale, etter hvert omfattende også offentlig sektor og supplert med særavtaler tilpasset ulike sektorer av arbeidsmarkedet, er at den instituerer et nytt nivå i det sivile samfunn og vever det tettere sammen, (jf. Gramsci). Det har hatt store samfunnsmessige konsekvenser og virkninger inn i det lovverket som Stortinget vedtar, særlig innenfor arbeids- og sosialrett. Hovedavtalen blir en egen «lov» utenfor lovverket i staten. Den har – med den sosialdemokratiske regjeringens velsignelse og tilskyndelse gjennom DNA som masseparti – mandat til å regulere spillereglene i klassekampen mellom arbeid og kapital på landsomfattende nivå, primært om lønnstarriffene, seinere i samspill med arbeidsmiljøloven (1977) om teknologiske endringer (jf. avtalene om innføring av datateknologi) og informasjon, drøftings- og forhandlingsrett (medbestemmelse). Og når staten selv blir en arbeidsgiverpart i hovedavtalesystemet, binder den seg til spillereglene og «lover» i det sivile samfunn, som er kommet til «utenfor» parlamentets mandatområde som lovgivende makt. Disse spillereglene kan ikke endres ensidig av Stortinget eller regjeringen uten å utfordre «logikken» i hovedavtalen. Hovedavtalesystemet bidrar til å styrke fagorganisasjonens stilling innenfor den korporative trekanten mellom arbeid, kapital og stat. Det danner en buffer mot *parlamentarisk vilkårlighet*, en viss treghet mot virkningene av skiftende politiske konjunkturer og parlamentariske konstallasjoner. Da Thatchers regime hadde knust den britiske fagbevegelsen, var det fritt fram for parlamentet å vedta i lovs form spillereglene for når og hvordan streikevåpenet kan brukes «lovlig» i arbeidskonflikter og en rekke andre interne forhold i fagforeningene. Disse lovene er ført videre i det store og hele av New Labour. Denne type parlamentarisk liberalisme som overkjører fagorganiserings autonomi og streikeretten som en demokratisk rett, kan fra fagorganisasjonens ståsted oppleves som grove overgrep arbeiderdemokratiet. Fraværet av en landsomfattende balanserende makt mellom britisk arbeid og kapital har svekket britisk arbeiderklasse vesentlig. Denne svekkelsen har utvidet spillerommet for liberal forakt for arbeiderklassen, slik de liberale reaksjonene mot Brexit tyder på.

Det andre elementet i 1935-kompromisset bestod først i saneringen av ødeleggende gjeldsforhold i landbruket, *kriseforliket* med bøndene gjennom forhandlingene med Bondepartiet. Det sikret bedre lønnsomhet i jordbruket og skjerming av jordbruket med statens forpliktelse til kjøp av norsk korn og innføring av korntrygd. Under slagordet «by og land, hand i hand» bidro det til avdempning av tradisjonelle motsetninger mellom bønder og arbeidere.

Det demmet opp mot en norsk fascisme før verdenskrigen. En sosial og økonomisk effekt av dette elementet i kompromisset var, som Ottar Brox har pekt på seinst i boka *På vei mot et postindustrielt klassesamfunn?* (2016), at veksten i tallet på småbruk, en prosess som hadde røtter tilbake til 1870-tallet, ble økende også etter 1945 – dels ved hjelp av nye, statlige støtteordninger til bygdene – helt fram til 1959 ennå mens industrialiseringen av Norge gikk for fullt. Det gjorde store deler av arbeidsmarkedet til en symbiose av sjølsysselsetting i jordbruk og lønnsarbeid. Dette er et særnorsk fenomen og understreker den *sosiale karakteren* til denne *blokken*, dens politiske økonomi – med motstandskraft mot *den liberale utopi*. Den var fundamentet i sosialdemokratiets storhetstid og kom til syne ved folkeavstemningenes Nei til EF/EU i 1972 og 1994, i strid med det som i mellomtiden var blitt sosialdemokratiets offisielle, stadig mer fremmedgjorte politikk.

Dobbeltkompromisset er et nærmest eksemplarisk tilfelle av *gramsciansk* alliansepolitikk ennå mens denne var under utredning i Mussolinis fengsel. Den la grunnlag for en *progressiv* sosial blokk med sosialistiske tendenser. Kompromisset med sin før-krigsforankring ble i neste omgang en del av grunnlaget for et nytt, utvidet kompromiss i 1945 på bakgrunn av de nasjonale krigserfaringene. Det kom til uttrykk i Fellesprogrammet sommeren 1945 (som i realiteten var formulert av DNA) og som for en stund omfattet (tilsynelatende) alle klasser og partier i Norge som en ideologisk *flying start* for gjenreisningspolitikken. Selv om Fellesprogrammet og bevegelsen rundt det var avgrenset til sentrale kretser i det politiske miljøet i den nære tid etter den frigjøringen og bare ble en episode inntil den parlamentariske normale fraksjonspolitikken overtok igjen, hadde det likevel mer langsiktig ideologiske ettervirkninger rundt fenomenet *samfunns-solidaritet*, nå under gjenreisningens fane. Solidaritetstanken ble en viktig ideologisk forutsetning for dannelsen av en velferdsstat med universelle ytelser i lang tid framover.

Dobbeltkompromisset suppleres – Trekk ved kompromissets politiske økonomi

Den strategiske betydningen av den spesielle karakteren til det norske klassekompromisset som dobbeltkompromiss er stor. Selv om de fagorganisertes andel av arbeidsstokken samlet har vært høy i Norge sammenliknet med Europa ellers i lang tid, har den i perioden 1992 - 2015 vært lavere her enn i de andre nordiske land. Men forsvaret av det som først var «den *nordiske* modellen» med sin velferdsstat, har vært mer vellykket i Norge siden 1992 enn i noen av de øvrige nordiske landene, slik at denne nå er skrumpet inn til «den *norske* modellen». En av grunnene til det er primærnæringenes rolle i klassekompromisset som helhet. En annen grunn er selvsagt særtrekkene ved

den politiske økonomien i Norge etter framveksten av olje- og gasssektoren, som nedenfor bare skal antydes.

Kompromisset mellom arbeid og kapital ble (og blir fortsatt) institusjonalisert gjennom avtalesystemet med revisjon av hovedtariffavtalene hvert annet år (med streikerett) og justeringer i mellomliggende år (uten streikerett) som et hovedmønster. Kompromisset med bøndene ble (blir) institusjonalisert gjennom de årlige landbruksforhandlingene opp mot Stortingets vedtak av statsbudsjettet. Gjennom disse praksisene flettes de to kompromissene sammen i en helhet. Men nettopp institusjonaliseringen av forhandlingsprosessene gjør deltakerne i dem til «parter» i det som media framstilles som et felles «spill» – noe som svekker inntrykket av at det her ligger klasseinteresser under og slik bidrar til å anonymisere de drivkrefter i politikken som ligger innbakt i disse. Klassebegrepet – men ikke klassene – glir ut av politikken og offentligheten til fordel for «partene» i arbeidslivet og i jordbruksoppgjørene. Det svekker den politiske tenkningen.

Alt i 1938 ble det doble kompromisset fra 1935 utvidet ved at deler av fiskeribefolkningen fikk en reell innflytelse på prisdannelsen på torsk ved råfiskloven for torskefiske. Råfiskloven hadde sin historiske forgjenger i sildeloven fra 1929 som ga fiskerne en kontroll med prisdannelsen i sesongfiskeriene på sild. I 1951 ble suppleringen av kompromisset ytterligere forsterket da en ny, utvidet råfisklov ble vedtatt for å regulere førstehåndsomsetningen av *all* fisk, reker og småhval. Den sikret fiskerne god kontroll med prisene i *førsteleddet* gjennom deres egne salgslag, altså ved kooperasjon, i strid med «fri» prisdannelse fra første stund. Det bidro ikke bare til å jevne ut konsekvensene av sesongsvingningene i næringen og dermed til å stabilisere bosettingsmønsteret. Det innebar primært en viss konsolidering av maktforholdene i næringen.⁴ Fiskeribefolkningen fikk beholde en del av fiskerienes grunnrente. Denne renten er forankret i det «monopol» som kystbefolkningen hadde (og fortsatt ennå i noen grad har) i kraft av sin bosetting og nærhet til *kystallmenningens* ressurser og dermed til de rettigheter som er blitt institusjonalisert gjennom historisk sedvane. Renten bidrar i sin tur til å opprettholde denne bosettingen, som så blir en forutsetning for at disse resursrettighetene fortsatt kan forsvares mot fullstendig liberalisering og privatisering, og slik at de kystnære farvann kan overleve som en allmenning i en stadig mer privatisert samfunns kropp. Seinere er deltakerloven kommet til. Intensjonen i den er å sikre at rettighetene til allmenningen fortsatt blir liggende hos aktive fiskere. Men begrepet *aktiv fisker* er tøyelig. Det har skapt uklarhet og strid om fortolkningen og praktiseringen av loven. Uten politiske inngrep av denne type ville kystallmenningen og fisken i de nære havområder for lengst ha vært overlatt til et internasjonalt marked og den marine grunnrenten blitt gjenstand for spekulasjon på London-børsen. Fisk ville da ikke kunnet bli et sterkt forhandlingskort om medlemskap i EF 1972, om EØS-avtalen i 1992 eller i

EU-forhandlingen i 1994. Uten den norske måten å organisere fiskeriene på hadde Norge etter all sannsynlighet vært medlem av EU. Hva hadde vi da hatt igjen av «den norske modellen»? ⁵

Et særtrekk ved «den norske modellen» er altså den tyngde primærnæringene har i denne og som har vært avgjørende for motstanden mot den liberale utopi i Norge gjennom medlemskap i EU.⁶ Men fiskerienes plass i «den norske modellen» blir nå utfordret, særlig gjennom liberaliseringen med fri omsetning av fiskekvoter (innenfor rammen av de regulerte kvanta fisk som kan tas opp av havet). Men det fiskeripolitiske regimet hindrer fortsatt at herredømmet over disse kvotene havner på Aker Brygge i stedet for i Gamvik, Svolve eller Austevoll. Sjømatindustriutvalgets innstilling (NOU 2914:16), nedsatt av den dobbeltblå regjeringen, vil oppheve deltakerlovens begrensninger på at bare aktive fiskere kan få «erhvervstillatelse» til å drive fiske og dermed kunne eie fartøy. Det vil at fiskekvoter skal kunne omsettes i et «fritt» marked. Dette, og andre liberaliseringsforslag fra utvalget, som oppheving av leveringsplikten og at fiskernes kontroll med prisene i førstehåndsomsetningen erstattes med en «nøytral» instans, er i første omgang (våren 2016) avvist av et flertall i Stortinget. – Lakseoppdrett, som i dag utgjør mer enn halvparten av eksportverdien av all fisk fra Norge, har i løpet av de ca 40 årene den har eksistert, *de facto* privatisert stadig større deler av kyst- og fjordallmenningen i økende konflikt med tradisjonelle fiskerier. Næringen nyter retten til fri omsetning av oppdrettskonsesjoner som den først mottok gratis fra staten. Seinere har den fått konsesjonene tildelt til priser langt under markedspris for denne «varen». Miljøkonsekvensene av dette er store – og uten at samfunnet får tilbake noe av den grunnrenten som næringen håver inn og som gjør den til den mest profitable industri i Norge etter krakket i oljemarkedet. En vesentlig forutsetning for denne lønnsomheten skyldes grunnrenteeffekten av næringens «naturlige konkurransefortrinn» i norske fjorder og vikene med «riktig» temperatur i vannet. Denne fordelene betaler næringen ingen ting for i form av arealavgift. Til forskjell fra oljebransjen går grunnrenteeffekten i sin helhet rett i eiernes lommer. Ulikt oljenæringen bidrar denne eksportnæringen derfor lite til klassekompromissets politiske økonomi.⁷

Kompromissets nye politiske økonomi – en revidert plass i den internasjonale arbeidsdelingen

Den politiske økonomi som lå til grunn for det doble kompromisset i 1935 var bestemt av «det nye», industrielle Norges plassering i den internasjonale arbeidsdelingen ved overgangen til det 20. århundre. Venstre-statens konsesjonslover tidlig på 1900-tallet sikret staten en del av grunnrenten fra vannkraftbasert tungindustri og hjemfallsrett. Disse lovene utgjorde den politiske og rettslige ryggraden i industrialiseringen av Norge og dannet

seinere et mønster for den politikken som sikret at den nye olje-/gassøkonomi fra 1970-tallet kom under nasjonal kontroll. Selv om også «det nye» Norge etter 1970 fortsatt preges av å være en leverandør av råvarer og halvfabrikata til verdensmarkedet, sikret den historiske etterverkingen av Venstre-statens lovgivning – men nå under sosialdemokratisk ledelse – Norge en vesentlig bedre statsøkonomi enn andre land i Europas periferier med en svak industriell utvikling. Den nasjonale organiseringen av olje-/gassektoren gjorde det mulig på proteksjonistisk vis å reservere 75 prosent av alle arbeidsoppgavene ved prosjektering og bygging av oljeplattformer, spesialskip og boreteknologi for norsk verftsindustri. Det la sterke føringer for utviklingen av kunnskapsgrunnlaget for norsk offshoreindustri. I løpet av en 25-års periode hadde den nådd et verdensledende nivå. Først når kompetansenivået var etablert nasjonalt, var denne industrien blitt tilstrekkelig konkurransesterk til å åpne seg for «fri» konkurranse gjennom en EØS-avtale fra 1994. Proteksjonisme er en forutsetning for «vellykket» liberalisme seinere. Tenker vi oss en EØS-avtale skrudd tilbake i tid til 1973, ville det ha vært umulig å integrere olje-/gassektoren med øvrig norsk industri og næringsliv på samme nivå som i dag. Nasjonaløkonomisk ville Norge vært et annet land.

Kampen om fortolkningen av «den norske modellen»

Kjernen i «den norske modellen», slik den oppleves i det daglige av folk flest, består selvsagt av velferdsstaten med sine universelle ytelser. Den er et sosialistisk innslag i norsk kapitalisme. Fra fagbevegelsens ståsted består kjernen i modellen av den varige maktbalansen mellom stat, arbeidskjøperne og fagorganisasjonen med relativt fortsatt små inntektsforskjeller både når det gjelder lønninger og arbeidsfrie inntekter, sammenliknet med andre høykapitalistiske land. Men intet av dette er hugget i stein. Modellen må betraktes som en prosess over lang tid som nettopp derfor kan gi et overdrevet inntrykk av stabilitet og varig trygget.

«Den norske modellen» er likevel utenkelig som resultat av liberalistisk politikk, men må like fullt erkjennes som faktum også av liberalerne. Tenketanken Civita forsøker som en slags ideologisk kompensasjon å gi inntrykk av at mange av velferdsreformene i kjølvannet av klassekompromisset har vært hevet over partipolitikken.⁸ Stjerneeksemplet er vedtak av lov om folketrygden i 1966 som *obligatorisk* trygdesystem, i strid med liberalistisk, «frivillig», markedsbasert forsikring, lagt fram for Stortinget av den første, varige borgerlige regjeringen etter 1945. Men arbeidet med denne i sin kjerne *sosialistiske* reformen ble satt i gang av den forutgående DNA-regjeringen.

At det var en borgerlig regjering, der Høyre var med, som i 1967 fikk æren av å legge saken fram for Stortinget og få det enstemmig vedtatt, er en god illustrasjon på Gramscis hegemonibegrep: Når politiske motstandere av

et klasseparti (eller blokk) ikke bare har godtatt dette partiets (blokkens) politikk, men også *de ideologiske premissene for den*. Det var ikke bare slik at det ville ha vært taktisk uklokt for Høyre å gå i mot Folketrygden i 1966. Det var *utenkelig* for de *ansvarlige* høyrepolitikere selv. Sosialismen i folketrygden konverteres til felleseie hevet over klassene, slik at liberalerne i Civita kan leve videre *i god tro* om at folketrygden like mye var et produkt av liberal, borgerlig ideologi som av sosialdemokratiets sosialisme.

Den historiske glemsel og arbeidets velferd

Institusjonaliseringen av klassekompromisset med innføringen av folketrygden med sine «universelle ordninger» som høydepunktet, innebærer som antydning, at de opprinnelige klassebegrepene og de maktforhold som ligger innebygget i kompromisset, blir kollektivt «glemt» og dermed ideologisk fortrent. De *universelle* ordningenes *klassemessige, spesifikke* bakgrunn viskes ut. Vedlikeholdet av klassekompromisset skjer likevel ved en minste vekselvirkning mellom parlamentarisk politikk og de «opprinnelige» klassekamper – tariffoppgjørene, kampene for kortere normalarbeidsdag, klassemobiliseringer opp mot Storting og regjering for sosiale krav, mot sosial dumping og lignende. Konfliktene i landbruksoppgjørene og partenes kamp i offentligheten om sympati for sine krav, eller fiskeribefolkningens forsvar for kystallmenningen, trekker i samme retning.

Et eksempel som illustrerer denne institusjonaliserte balansegangen, er LOs forsvar i 2006 av arbeidskjøpernes (NHO-medlemmers) skattefordeler ved videreføringen av ordningen med avtalefestet pensjon (AFP) i privat sektor. Dette var i strid med Stoltenberg-regjeringens budsjettforslag for 2007 som ville fjerne denne fordelene. Grunnen til at LO forsvarte arbeidskjøperne, var at en fjerning av skattefordelen ville svekke AFP *generelt*. Ordningen var jo i seg selv et kompromiss mellom NHO og LO. Et avvik fra denne forutsetningen ville være et avtalebrudd i triangelet mellom arbeid, kapital og stat og dermed svekke kjernen i «den norske modellen». Regjeringens forslag var også et anslag mot den *forhandlingskultur* som etter 1935 sier at «en avtale er en avtale inntil en ny avtale blir inngått», noe som har vært en «moralisk» forutsetning for fornyelse av hovedavtalesystemet og klassekompromisset gjennom 70 år.

Forut for striden omkring finansieringen av AFP i forslaget til statsbudsjett 2007 hadde LOs leder, Gerd-Liv Valla frontet LOs kritikk av den rødgrønne regjeringen på en del områder. Ved regjeringens første budsjettforslag høsten 2005 gikk LO hardt ut mot regjeringens skatteprofil. Deretter tvang LO regjeringen til retrett i utnevningen av bergenskapitalisten Johan Fredrik Odffjell som ny styreleder i Statoil våren 2006. Det hele ble toppet med bråket omkring sykelønn sommeren og høsten 2006, da LO allierte seg med NHO og presset regjeringen vekk fra forslaget om at

arbeidsgiverne skal betale mer av sykefraværet, og staten mindre. LOs opposisjon mot DNA etter Jens Stoltenbergs første, mer liberalistiske regjering i 2000-2001 var en avgjørende forutsetning for dannelsen av den rødgrønne regjeringen slik at deler av Nei-alliansen fra EU-striden i 1994, der LO var med, kom til regjeringsmakt sammen med Ja-sidens største parti. I europeisk sammenheng var denne venstredreiningen av norsk fagbevegelse unik. Men allerede etter halvannet år med rødgrønn regjering var det blitt påtrengende for de liberale krefter i DNA å sette dette «nye» LO, ut av spill. Den *politiske* dynamikken i personalkonflikten i LO-sekretariatet mellom Valla og den kvinnelige, nyfeministiske lederen av LOs internasjonale avdeling, Ingunn Yssen, må for ettertidens mer distanserte blikk forstås på denne bakgrunnen. At Vallas avgang banet vei for en sterkere LOjalitet overfor DNA, kan ingen benekte.

Episoden ble en påminning ikke bare om medias og DNA-liberalernes makt i et «tett sammenvevd sivilsamfunn» (Gramsci), men også om at ethvert lite skritt til venstre i norsk politikk – eller effektivt forsvar av velferdsstatens sosialisme – ikke er mulig uten forankring i den fagforeningsmakt som den moderne, breie og sammensatte lønnsarbeiderklasse i Norge utøver. Linjekampene i LO har nasjonale konsekvenser. Problemet er at når prosessopphavet til de progressive reformene blir «glemte» og ideologisk fortrent, framstår de etter hvert som gitte selvfølgeligheter som kan utlegges som resultat av en liberal fornuft. Det samme gjelder kvinnekampens framganger. Som Bodil Chr. Erichsen viser i sin artikkel er dagens historieløse feminister i stor grad blitt ny-liberalismens ideologisk allierte. Den ny-feministiske kritikken av Valla var blind for at LOs standpunkt i de bakenforliggende konfliktsakene hadde en sosial profil som kom *særlig* kvinner i *slitsomme* yrker med ingen eller bare små «karrieremuligheter» til gode.

Liberalisme som gevinst av kollektiv glemsel

Den liberale fornuft er altså fundert i en kollektiv forglemning av samfunnets motsetninger. Korporatismen kan betraktes som en institusjonalisering av denne forglemningsprosessen. Også den måten som det faglig-politiske samarbeidet mellom LO og AP har vært praktisert på «ovenfra-og-ned», har virket med. Dette samarbeidet har derfor vært tvetydig så lenge det ga resultater. Men over tid fungerte det demobiliserende.

Den kollektive fortregning av demokratiets og velferdsstatens grunnlag i klassekampene, har selvsagt også å gjøre med generasjonsskiftene innenfor en stadig voksende og mer differensiert lønnsarbeiderklasse der *industri*-arbeiderklassen absolutte størrelse og relative andel har vært sterkt minkende i Norge etter 1975. De vertikale erfaringsoverføringene fra den ene generasjonen til den neste skjer indirekte og svekkes med tiden. Ved stadige nye differensieringer i bl.a. et typisk «kvinnelig» og et «maskulint» arbeids-

marked, mellom offentlig og privat sektor og innover i disse og i ulike bransjer blir erfaringene i samtiden oppsplittet, de horisontale formidlingene tilfeldige og hindrer dem i å bli felleseie for lønnsarbeiderklassen som helhet. Slike blokkeringer har hemmet kvinners kamp for «lik lønn for likt arbeid» med menn for lønnsutjevning gjennom tariffoppgjørene.

Den kollektive glemsel blottstiller seg for det liberale hegemoniet som fyller opp det tomrommet som glemselen konstituerer. Hegemoni er internalisering av motpartens ideologiske mønster som så avgjør hvilke argumenter som er «fornuftige», hvilke som er «sanne» og gjelder i den aktuelle situasjon, hvilke som er «falske» og derfor ikke gjelder, er *ugyldige*, i situasjonen. Vi har alt nevnt eksemplet med folketrygden. Et annet med omvendt fortegn kan hentes fra det norske sosialdemokratiets nære historie:

Vi har sett at omkring 1980 avviste DNA å liberalisere arbeidsmarkedet. Liberalisering var ikke da «adekvat» ifølge regjeringens nasjonalbudsjett. Men i år 2000 fikk Jens Stoltenbergs første regjering gjennomslag for at statens monopol på alminnelig arbeidsformidling skulle oppheves for å erstattes av private bemannings-/vikarbyråer, dels med LOs støtte, særlig fra Handel og Kontor og i samsvar med EØS-avtalen. Da DNA som regjeringsparti i 2011 måtte justere implementeringen av EUs nye vikarbyrådirektiv restriktivt i forhold til arbeidstakernes rettigheter etter Arbeidsmiljøloven, skjedd dette etter press fra LO. LO var da blitt konfrontert med konsekvensene av et «nytt», liberalisert arbeidsmarked basert på privat, kommersiell arbeidsformidling med tiltakende sosial dumping og lønnspress, men våget ikke å bryte med DNAs liberalisme slik denne er forankret i EØS-avtalen. Den form for liberalisme i arbeidsmarkedet som i 1980 ikke ble ansett som «adekvat» av sosialdemokratiet, hadde i 2011 alt vært «adekvat» DNA-politikk i elleve år! Med den svekkelse av fagorganiseringen som følger systemet med bemanningsbyråer i ly av EØS, kan «den norske modellen» smuldre opp nedenfra via liberale initiativ ovenfra.

Det nye presset mot fagbevegelsen⁹

Vi står i 2016 overfor en arbeidskjøperside som er langt mer pågående i sine anslag mot fagbevegelsen og velferdsstaten enn da LO forsvarte NHO mot den rødgrønne regjeringens budsjettforslag i 2006-07. NHO og Virke er nå i mot at tariffavtaler allmenngjøres, det vil si at de blir bestemmende for lønnsnivået også for lønnsnettakere uten tariffavtaler og dermed beskytter dem mot lønnsnedslag og sosial dumping. De vil nå heller ha en lovbestemt minstelønn der Stortinget erstatter forhandlingene og dermed skyver fagbevegelsen ut på sidelinja av lønnsdannelsen. I dagens ordning er de landsomfattende lønnsstariffene i seg selv «minstelønnstariffer». Det har alltid vært tillatt gjennom lokale forhandlinger å avtale høyere lønn som *et tillegg* til det som allerede er avtalt i bindende tariffen sentralt. Det var retten til

lokale forhandlinger på den enkelte arbeidsplass *i tillegg til* hovedtariff-forhandlingene som streiken i hotell- og restaurantbransjen våren 2016 dreide seg om.

Parlamentariske fanatikere i for eksempel Venstre oppfatter Stortingets mulige inn gripen som en demokratisering fordi den svekker fagforeningsmakten. Fra de fagorganisertes ståsted fortøner det seg tvert om som avdemokratisering av lønnsdannelsen. I enkelte bransjer vil arbeidskjøper-siden ha en ordning der de kollektive, landsomfattende tariffene helt kan fravikes og erstattes av lokale avtaler – altså et forhandlingssystem der fagforeningene vil stå vesentlig svakere. I streikesituasjoner går NHO og Virke ikke av veien for å organisere streikebryteri, slik som tilfellet var med streiken innenfor hotell- og restaurant våren 2016. I transportsektoren motarbeider NHO den bryggesjauertariffen de selv har undertegnet – noe som har utløst en av de aller lengste (lovlig!) arbeidskonflikter i norsk arbeidsliv i moderne tid. Den begynte 1. november 2013 og er medio 2016 ennå ikke avsluttet. NHO støtter aktivt regjeringens angrep på arbeidsmiljø-loven ved å utvide bruken av midlertidige ansettelser.

Liberal dominans: «en nasjonal trussel» med «arbeidslivskriminalitet»

Nei-flertallet i de to folkeavstemningene om EU-medlemskap stadfestet de grunnleggende koalisjonsforhold mellom «by og land», arbeiderklasse, sysselsatte i primærnæringene og «de byradikale» som har bidradd til å utvikle og forsvare «den norske modellen». Men det solide flertallet i Stortinget for EU-medlemskap gjorde det mulig for den politiske eliten å holde den kontinuerlige EU-prosessen utenfor valgkampene til nasjonal-forsamlingen. I dette spørsmålet har parlamentarismen hatt en avdemokratiserende funksjon.

DNA sverger i likhet med den borgerlige regjeringen til EØS-avtalen som regulerer forholdet til europeisk kapitalisme. En eventuell tilslutning til TISA og TTIP,¹⁰ (det siste vil EØS-tilknytningen nærmest automatisk dra med seg for Norge), vil forsterke denne trenden. Tilpasningen av det norske samfunnet til EUs grunnlovsfestete ny-liberalisme har gjort de EU-vennlige partiene i Norge politisk og ideologisk kynisk immune overfor den EU-genererte krisa i Hellas, Portugal og Spania og støtter opp om EUs destruktive utpressings-politikk overfor disse landene.

Men det viktigste, strategiske enkelttiltaket for å bryte ned «kostnads-nivået» (= lønnsnivået) i det innenlandske arbeidsmarkedet og slik styrke kapitalsiden, har vært frisleppet av bemanningsbyråer ved å oppheve det statlige monopolet på alminnelig arbeidsformidling og tillate utleie av arbeidskraft i år 2000 under Stoltenbergs første regjering. Seinere er stortingsvedtakene om å implementere EUs tjenstedirektiv (2009) og

vikarbyrådirektiv (2012) kommet til under Stoltenbergs andre, rødgrønne regjering. Den blåblå regjeringen gikk i 2013 til duk og dekket bord.

Disse tilpasningene har til sammen åpnet døren på vidt gap for nye mekanismer i den norske delen av det europeiske arbeidsmarkedet. I tiårsperioden 2002 - 2012 hadde innslaget av arbeidsinnvandrere fra de nye EU-landene i øst økt fra ca 7 200 til 89 500,¹¹ en stor del av disse formidlet via bemanningsbyråer. Byråenes kjøp og videresalg av arbeidskraft går lett utenom alle tariffavtaler og gjør fagorganiseringen av lønnsarbeiderne svært vanskelig, om ikke umulig. Det dreier seg om en liberal form for menneskehandel: Kjøpe arbeidskraft billigst mulig i masseomfang og selge den videre, gjerne gruppevis. Denne *engroshandelen* med arbeidskraft bryter ned arbeiderens status som en *person* med en viss selvstendighet i markedet, uten at *det* sjenerer Civita-ideologenes bekymring for individets selvbestemmelsesrett. Bemanningsbyråer produserer ingen nye verdier. De driver ingen opplæring eller kvalifisering av den arbeidskraften de selger videre, men snylter på de kvalifikasjoner som arbeideren som person og samfunnsmedlem allerede er bærer av, i stor grad bekostet av velferdsstatens offentlige utdanningssystem. Ordningen genererer stadig mer uregulerte arbeidsforhold med kraftig framvekst av organisert arbeidsmarkeds-kriminalitet med omgørelser av lovverket med skatteunndragelser, svart arbeid, sosial dumping m.m.. Økokrim omtaler situasjonen som en «*nasjonal trussel*».¹² Riksrevisjonen følger opp og peker på at utvidelsen av EU og Schengensamarbeidet «har ført til stadig *grovere arbeidslivskriminalitet*. Sosial dumping er én av hovedutfordringene i arbeidslivet ... der kriminelle aktører også kan utkonkurrere lovlig drevne virksomheter».¹³ Liberalisme og mafia er i denne sammenhengen to sider av samme sak. – Konsekvensene av disse reformene skaper et «nytt» arbeidsmarked med følgende lagdeling:

- Fagorganiserte med tariffavtale og «ordnede forhold».
- De som jobber på minstelønn.
- De som jobber under minstelønn.
- Mer svart arbeid og mer organisert arbeidsmarkeds-kriminalitet.
- Mer bruk av enkeltmannsforetak.

Denne lagdelingen innebærer at innslaget av innvandret arbeidskraft er størst og øker mest i de tre lagene i midten. Den første kategoriens andel av markedet er minkende. 77 prosent av de tilsatte i bedrifter som er medlemmer av arbeidsgiverorganisasjoner, var i 2015 omfattet av en tariffavtale mot 83 prosent i 2003 – altså en klar tilbakegang i den perioden det nye arbeidsmarkedet har fungert. I dag er organisasjonsgraden i Norge 52,1 prosent mot 58,1 prosent i 1992.¹⁴ 25 prosent av lønntakerne er med andre ord «gratispassasjerer» på fagbevegelsens tariffarbeid i dag.

Til tross for dette har fagbevegelsen greid å forsvare sine lønnsriffer relativt bra, slik hovedtariffoppgjøret i LO-NHO-området våren 2016 viste med en del bruk av streikevåpenet. Det er også her de organisatoriske og

ideologiske forutsetningene for bruk av streikeretten er de beste. Men fagbevegelsen måtte samtidig gi etter for NHOs krav om at den daglige *tidsrammen* som normalarbeidsdagen på 7,5 timer skal ligge innenfor, utvides med to timer, kombinert med en bestemmelse om at «partene lokalt (kan) avtale fleksibel arbeidstid for alle ansatte eller for grupper av ansatte i bedriften».¹⁵ Når den daglige tidsrammen som normalarbeidsdagen på 7,5 timer normalt skal foregå innenfor, utvides, svekkes først grunnlaget for kompensasjon for ubekvem arbeidstid. På sikt svekker det praktisering av normalarbeidsdagen som følge av svakere fagorganisering i de enkelte bedriftene og dermed av lokal forhandlingskraft i det daglige.

De fire laveste nivåene i arbeidsmarkedet utvides både absolutt og som andel av markedet samlet. Særlig er byggeindustrien og hotell, restaurant og reiseliv utsatt. Et illustrerende eksempel er situasjonen i byggebransjen i Oslo-området våren 2016. Ansatte fagarbeidere hos de 6 største entreprenørene er halvert på 8 år og har seks ganger så mange innleide som egne, fast ansatte, de fleste innvandret. Under 10 prosent av de innvandrete arbeiderne i bransjen er fagorganisert. Arbeidstidsbestemmelser brytes lett ved uttrakt bruk av skiftarbeid og arbeid på lørdager og helgedager uten kompensasjon. Bransjen preges også i større grad av enkeltmannsforetak. Disse er attraktive for oppdragsgiverne fordi disse slipper å betale arbeidsgiveravgift for bruk av arbeidskraft organisert på denne måten. En variant er enkeltmannsforetak som likevel ansetter og lønner arbeidere «svart», særlig innen bygningsdrift, renhold m.v.. Ellers består denne delen av arbeidsmarkedet av såkalte frie yrker, forfattere, musikere, konsulenter, enkelte høyt etterspurte fagarbeidergrupper som heller vil drive for seg selv.

Med den rødgrønne regjeringen fikk Norge i 2005 den mest radikale regjering i Europa siden 1980. Likevel slo resultatet av de nevnte endringene i forholdet mellom arbeid og kapital for alvor inn nettopp med denne radikale regjeringens medvirkning. En bedre illustrasjon av liberalismens hegemoni i Norge er vanskelig å forestille seg.

Liberalisme i et lite land i en stor verden

Den reelt eksisterende kapitalismen – verdensøkonomien – er differensiert i en rekke nasjonaløkonomier og i ujevnheter som setter dem i ulike konkurranse- og motsetningsforhold økonomisk, institusjonelt, politisk, diplomatisk og ideologisk. Selv om finanskrisa i 2008 i liten grad berørte Norge sammenliknet med alle andre europeiske land, fikk den en indirekte betydning for «den norske modellen» gjennom krisas dramatiske virkninger i det felleseuropeiske arbeidsmarkedet. Arbeidsinnvandringen til Norge økte i hele perioden etter 2004, men særlig etter 2008. I fjerde kvartal i 2002 var tallet samlet 140 000, altså en økning på ca 100 prosent på 13 år. I fjerde kvartal 2015 registrerte Statistisk sentralbyrå 380 000 utenlandske arbeidere i

Norge, hvorav 114 000 fra Øst-Europa og 75 000 på korttidskontrakter under 6 måneder. I tillegg kommer økningen i de uregistrerte, «svarte» arbeidsforholdene i perioden, jf. den «nasjonale trusselen» i Økokrims diagnose.

Virkningene av dette i arbeidsmarkedet ble motvirket av den særnorske konjunkturen med grunnlag i olje- og gassektoren med høye energipriser og fortsatt relativt stramt arbeidsmarked helt fram til oljeprisfallet i 2014/15. I løpet perioden januar 2015 til medio 2016 økte den registrerte arbeidsledigheten fra 2,5 til 5 prosent (SSB), altså en fordobling. I perioden for DNAs «gullalder» 1952 – 1979 var det bare i to år at arbeidsledigheten oversteg 2 prosent, 1958 og 1959 med henholdsvis 2,2 og 2,1 prosent.¹⁶ En ledighet på 5 prosent ville i den perioden ha utløst et politisk ramaskrik. I dag vekker 5 prosent rett nok bekymring, men ingen storm fra det offisielle sosialdemokratiets side, og i 2014 var 2,5 prosent ledighet helt akseptabelt. Strategene i DNA vet at hvis de kommer til regjeringsmakt i 2017, har de få virkemidler for å halvere ledigheten ned til «akseptable» 2,5 prosent. Det legger en naturlig demper på indignasjonen over dette fenomenet.

Norges evne til å «kompensere» for finanskrisa før oljeprisfallet var, og er, betinget av «den norske utakt», det vil si av landets spesielle plassering i den internasjonale arbeidsdelingen. Den har hatt til resultat både langvarig overskudd i handelsbalansen med utlandet og i statsfinansene. Gjennom oljefondet (Statens pensjonsfond utland, SPU) er den norske stat blitt en kreditor med et enormt netto tilgodehavende overfor utlandet. Ved utgangen av 2015 var markedsverdien av fondet 7.471 milliarder kroner.

Det er denne *rentenistfunksjon* som sikrer «den norske modellen» en økonomisk garanti i bunn ved bruk av handlingsregelen. Den tillater staten å bruke inntil 4 prosent hvert år av fondskapitalen i SPU til å dekke underskuddet i statsbudsjettet. Siden det bare er den forventede realavkastningen av fondet som kan brukes på denne måten, vil fondskapitalen «under ellers like vilkår» ikke tappes over tid. Men det innebærer at fondets portefølje ikke utsettes for store «sjokk».

Den renten vi her snakker om, er den grunnrenten som springer ut av *prisdannelsen* på olje og gass i verdensmarkedet overfor land som må importere disse varene for sin egen energiproduksjon og som råstoff for sine industrier. Grunnrenten er altså *ikke* et resultat av selve verdiskapingen i olje- og gassproduksjonen, men av et *statlig eiendomsforhold* til olje- og gasskildene, altså av statens markedsrett som eier av sokkelens olje- og gassreservoar. Det betyr at handlingsregelen som garanti for finansiering av velferdsstaten i «den norske modellen» finansieres av forbrukere i de olje- og gass-importerende land.

Ringvirkningene av den norske olje-/gass-sektoren for leverandør- og tjenesteindustriene langs kysten sikret fram til det plutselige oljeprisfallet (nok et «sjokk» for økonomene) en høy sysselsetting og høy tilførsel av kapital til oljefondet – slik at det også ble rom for skattelettelser særlig for de

rikeste gruppene. Det økte de interne inntekts- og formuesforskjellene – for øvrig helt i samsvar med liberalismens ABC om en «dynamisk skattepolitikk». Den norske økonomien kunne på en og samme tid lenge garantere både reallønnsøkninger for folk flest og skattelettelser for de rikeste, med andre ord sikre at de sosiale forskjellene øker på en «tolerabel» måte.

Situasjonen har skapt en *liberalistisk dobbelteffekt*: Liberaliseringen av kredittmarkedet i kombinasjon med økende reallønnsnivå og nye skattelettelser fra midten av 1990-tallet har gjort «oss alle» til «liberale låntakere» som lovpriser det utvidete privatøkonomiske handlingsrommet – noe som gir sterke utslag i boligmarkedet, der meklerbransjen med sin «verdiskapende eiendomsmekling» pusher boligprisene og gjør boligmarkedet mer usosialt for hver dag som går.¹⁷ Og jo lavere rentenivået blir, desto mer avhengig blir dette *kollektivet av konsumenter og boligeiere* av en privatøkonomi på liberalismens premisser for å kunne føre videre de konsum- og livsformer det (vi) har vent seg (oss) til, fanget av *den liberale utopi som livsstil*. Einar Førdes berømte slagord på DNAs landsmøte i 1987 om at «*vi er alle sosialdemokratar*» da partiets frihetsdebatt endelig løftet det ut av den gammeldagse, sosialdemokratiske tradisjonen, burde den høyttenkende Jonas Gahr Støre i dag kunne bytte ut med at «*vi er alle liberalere*», noe hans fagligpolitiske spesialrådgiver, Jonas Bals, trolig vil fraråde ham å gjøre.¹⁸

NOTER

- 1) *Vardøger 11* (1981). *Sosialdemokrati ved veis ende? Arbeiderbevegelse, stat og økonomi etter 1945*.
- 2) Samme s. 208. Kursiv og parenteser lagt inn her.
- 3) Datagrunnlag for dette var hentet fra den første *Maktutredningen*, nedsatt av Bratteli-regjeringen 1973-77. Også data i Knut Heidars artikkel «Partielite og politikk», *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1974 stod sentralt.
- 4) Disse momentene i utviklingen av «den norske modellen» er særlig framhevet gjennom forskningen til Ottar Brox og politisk forsvart av ham i konfrontasjon med sosialdemokratiets teknokratisk motiverte strukturrasjonaliseringspolitikk som i dag har slått over i et økende liberalistisk press mot fiskeriene. Se også Bjorn Hersoug, *Norwegian Fisheries from Open Access to Private Property*, Eburon Publishers, Delft 2005.
- 5) Både i 1972 og 1994 var det den frie tilgangen til norsk fiskerisone som var viktig for EF/EU. Da var det lettere for EF/EU å godta det særnorske regimet for landbrukspolitikk, ettersom det norske markedet for landbruksvarer i den store sammenhengen er uinteressant for EU. «Norsk» fisk derimot har en helt annen betydning i det globale proteinmarkedet.
- 6) Se Andres Todal Jenssen og Henry Valen (red.), *Brussel midt i mot. Folkeavstemningen om EU*. Gyldendal, Oslo 1995, s 207, der allianseforholdene i de to EU-stridene oppsummeres slik: «EU-saken representerer snarere en kontinuerlig linje enn et brudd i norsk politisk historie. Den heterogene alliansen på nei-siden av bønder, fiskere, motkulturer og byradikale går tilbake til striden om parlamentarisme, allmenn stemmerett og unionsoppløsningen med Sverige. Til tross

- for endringene i næringsstruktur og bosettingsmønster ble dette mønsteret ikke svekket mellom 1972 og 1994. Nei-sidens argumenter avspeiler denne historiske bakgrunnen.»
- 7) Skattene fra næringen som helhet er for 2016 anslått til 5,8 mrd. kroner, eller 0,47 prosent av statens samlede inntekter på 1 242 mrd. kroner i forhold til 2015-nivået. Næringen utgjør ca én prosent av BNP, men yter knapt en halv prosent av statens skatteinntekter. Se <http://ilaks.no/?s=5%2C8+milliarder> (lest 28.08.2016).
  - 8) Se kronikken *Om borgerlige partier og velferd*, 16.05. 2011 og flere andre innlegg i samme serie på Civita's hjemmeside, avsnittet om HISTORIEN.
  - 9) Disse momentene er i hovedsak hentet fra Roy Pedersens innledning på Vardøger-seminaret på Sørmarka 6.-7. mai 2016. Innledningen hadde tittelen *Østinnvandringa og håndtering av tariffavtalene*. Pedersen er leder av LO i Oslo. En særlig takk også til forbundssekretær i Fellesforbundet, Rose Maiken Flatmo, for innsiktsfulle bidrag til diskusjonene i *Vardøgers* seminarer på Sørmarka 2015 og 2016 om disse forholdene i arbeidslivet. Det årlige Sørmarka-seminaret støttes økonomisk av Fagforbundet
  - 10) TISA og TTIP er to avtaler som vil føre til en ny omdreining i liberalismens spiral i hele det atlantiske området. TISA (Trade in Services Agreement) er en frihandelsavtale for tjenester under Verdens handelsorganisasjon (WTO). Den tar sikte på å sikre rettighetene til multinasjonale selskapers produksjon og fri handel med tjenester, fremme privatisering av offentlige tjenester på alle felt og hindre regulering av finanssektoren m.m.. Forhandlingene om TISA er i utgangspunktet hemmelige (= liberalisme som konspirasjon mot samfunnet), men lekkasjer forekommer. TTIP (Transatlantic Trade and Investment Partnership) er en hemmelig-forhandlet avtale mellom EU og USA for å harmonisere regelverkene i EU og USA med sikte på å gi store multinasjonale selskaper mer kontroll over politikken innenfor arbeid, mat og miljø. Også her er det lekkasjer, ikke de liberale regjeringene, som har informert offentligheten om den liberale stats-konspirasjonen mot samfunnet.
  - 11) Artikkel i Samfunnspeilet 5/ 2012, utgitt av Statistisk sentralbyrå.
  - 12) Se www.okokrim.no der Økokrims bestrebelser på å bekjempe arbeidslivskriminalitet på tverrfaglig grunnlag annonseres (14.06.2016).
  - 13) I dokument 3:15 (2015-2016). Rapporten peker på alvorlige svakheter ved Arbeidstilsynets evne til å følge opp disse problemene. Arbeids- og sosialminister Anniken Hauglies tilsvarende av 20.05.2016, vedlagt rapporten sier seg uenig med Riksrevisjonen i dette.
  - 14) Organisasjonsgraden i OECD-området samlet i 2016 er bare 17,1 prosent og det gir en klar indikasjon på hva fagorganisering betyr i forsvaret av velferdsstat og lønnsnivå.
  - 15) www.norskindustri.no/siteassets/dokumenter/tariffavtaler_overenskomster/industrioverenskomsten-2016-2018.pdf
  - 16) Ådne Cappelens artikkel i *Vardøger 11* (1981), sitert ovenfor, s. 206 f..
  - 17) «Verdiskapende eiendomsmekling» er slagordet til *Proaktiv eiendomsmekling* i Bergen, et av de største i byen.
  - 18) Se Jonas Gahr Støre, *I bevegelse. Veivalg for det 21. århundre*, i samarbeid med Jonas Bals, Cappelen Damm, Oslo 2015.